

OVERZIGT
DER TAALEN LETTERKUNDE

VAN NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

BIBLIOGRAPHISCH OVERZIGT DER TAALEN LETTERKUNDE VAN
NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

Op uitnoodiging van het Bestuur van het Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, heeft schrijver dezes gaarne op zich genomen een jaarverslag te geven over hetgeen in 1862—1864 in het vak van taal- en letterkunde van Nederlandsch Indië is verschenen, en daaraan een algemeen overzicht van vroeger uitgegeven geschriften te laten voorafgaan. Hij wenscht dit overzicht te leveren aan de hand der geschiedenis en zal daarom beginnen met de taal, die het eerst door de Nederlanders is beoefend. Hij bedoelt natuurlijk de Maleische.

Vooraf moet hij herinneren aan eenige opstellen en werken, waarin over de taal- en letterkunde van Nederlandsch Oost-Indië in het algemeen gehandeld wordt, nl.:

Marsden. *Miscellaneous works.*

Crawfurd. *History of the Indian Archipelago.*

„ *Malayan Grammar. Preliminary Dissertation.*

„ *On the alphabets and writing materials of the nations of the Ind. Archip. (Journal of the Ind. Arch. 1848).*

In de stukken van Logan (in hetzelfde tijdschrift Jaarg. 1851 en 1852) worden hoofdzakelijk de Dravidische en Transgangetische talen behandeld. (Of hij in latere jaargangen meer over die van den Ind. Archipel daaraan toegevoegd heeft, weet ik niet zeker.)

J. Leyden. *On the languages and literature of the Indo.-Chinese nations (Asiatic Researches X).*

Von Humboldt. *Ueber die Kawi Sprache auf der Insel Java.*

De geschriften van H. N. van der Tuuk, inzonderheid het vierde deel van zijn Bataksch leesboek, bevatten ook veel dat op

verschillende talen van den Indischen Archipel betrekking heeft. Wordenlijsten van verschillende talen van den Ind. Archipel komen voor in Raffles History of Java en meer andere werken.

Nog eenige bronnen voor de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, te Londen, door A. B. Cohen Stuart (Bijdr. v. het Inst. dl. VI) Vgl. beneden.

Bronnen voor de taal- land- en volkenkunde van Nederl. Indië (archief Nahuys, van de bibl. der Delftsche akademie), *ibid.* dl. VII.

De Indische talen en oudheden, volgens de regeringsverslagen van 1849—1860, *ibid.*

Een overzicht van de taal- en letterkunde van Ned. Indië gaf P. J. Veth (Gids Dec. 1863, Febr. en Maart 1864).

Het eerste werk over de Maleische taal, een glossarium, is door F. Houtman, 1604 te Amst. uitgegeven. Het werd in de eerste helft der 17^e eeuw gevolgd door vocabularien van Wilkens en Danckaerts, die meermalen achtereenvolgens door J. Heurnius, F. Gueynier en P. van der Vorm verbeterd en vermeerderd, zijn herdrukt. In 1612 verscheen de Spieghe! der Maleysche tale van Albert Ruijl, waaraan ook een Nederd. en Mal. vocabularium is toegevoegd. Later verschenen: een Engelsch Mal. en Mal. Eng. Wordenboek van T. Bowrey, Londen 1701 en de Nederd. Mal. en Latijnsch Maleische Collectanea Malaïca van A. Le Loderus, Bat. 1707—1708, dat eene verzameling is van bijna alle tot dien tijd toe uitgegevene Mal. woordenboeken; een Ned. Mal. en Portug. Woordenschat, Bat. 1780; een Malay English en English Malay Dictionary van J. Howison, Londen 1801, een zeer gebrekkig werk; een Mal. Eng. en Eng. Mal. Dictionary van Marsden Londen 1812, in het Nederd. en Fransch vertaald door C. P. J. Elout, Haarlem 1825—26; Dictionnaire Français et Malais par Boze, Paris 1825; Nederd. Mal. en Mal. Nederd. Wordenb. door P. P. Roorda van Eysinga, Bat. 1824—25; een Nederd. Mal. glossarium onder den titel: Gids ter beoefening van het Mal. enz. door denzelfden, Breda 1836.

Noodzakelijk Handwoordenboek der Nederd. en Mal. taal door denzelfde, 12°, Amst. 1848, zeer beknopt.

Alg. Nederd. Mal. Wordenb. door denzelfde, 's Hage 1855.

Maleisch Nederd. Wordenboek naar het werk van W. Marsden en andere bronnen bewerkt door Dr. Pijnappel, 's Hage 1863. Zie hierover beneden het verslag.

W. A. P. Roorda van Eysinga, Mal. Nederd. Wordenboek, in Rom. karakter, Alkmaar 1856, kl. 8°.

De eerste afzonderlijke spraakkunst der Mal. taal gaf Joa. Roman, Amst. 1655.

Veel beter was die van G. H. Werndly, die in 1736 te Amst. verscheen en op nieuw werd uitgegeven door C. van Angelbeek Bat. 1823, doch met weglating van een belangrijk gedeelte.

In 1800 gaf een ongenoemde te Londen uit: a Grammar of the Malay language, as spoken in the peninsula of Malacca, the islands of Sumatra, Java, Borneo etc., compiled from Bowrey's Dictionary and other authentic documents, MS and printed.

Voorts vermelden wij: W. Marsden, Grammar of the Malayan language (met inleiding en chrestomathie) London 1812. De holl. vertaling is bewerkt door C. P. J. Elout, Haarlem 1824.

An attempt to elucidate the principles of Malayan orthography bij W. Robinson. Fort Marlborough 1823. Deze verhandeling is in het Nederduitsch vertaald door E. Netscher (Werken van het Bat. Gen. Dl. 24; eene kritiek door A. B. Cohen Stuart en anti-kritiek in het Tijdschrift van dit Gen. Dl. VI.)

A. A. E. Schleiermacher Grammaire Malaie, gevoegd achter zijn opstel: De l'influence de l'écriture sur le langage. Darmst. 1835.

P. P. Roorda v. Eysinga, Beknopte Mal. spraakkunst en chrestomathie, met glossarium. Breda 1839.

Maleisch leesboek voor eerstbeginnenden en meergevorderden, door Dr. A. Meursinge 3 stukjes Leiden 1842—47. Als vervolgen op dit leesboek zijn uitgegeven: door Pijnappel: De reis van Abdallah ben Abdelkader Moensji van Singapore naar Kalantan, Leiden 1855, en een verhaal van den aanvang der Padri Onlusten op Sumatra, door Sjech Djilál eddîn, door De Hollander 1857.

E. Dulaurier, Chrestomathie Malaye, Premier Fascicule, onder den titel: Lettres et pièces diplomatiques etc. Paris. 1825.

J. J. De Hollander Handleiding tot de kennis der Mal. taal, meermalen herdrukt. Het bevat een zeer kort overzicht van de spraakkunst, eenige laag Mal. stukken, Nederd. opstellen ter vertaling, gesprekken en woordenlijst.

Handleiding bij de beoefening der Mal. taal en letterkunde, door denzelfde, 2^e druk. Breda 1856. Bevat eene spraakkunst, chrestomathie en mededeelingen over Mal. taal- en letterkunde. In den tweeden druk is de spraakkunst aanmerkelijk gewijzigd en in vele opzigten verbeterd; ook de chrestomathie is eenigzins gewijzigd en boven die bij den eersten druk te verkiezen.

Mal. spraakkunst door J. Pijnappel Gz., 's Hage 1863. Straks nader te bespreken.

Spraakkunsten zijn ook toegevoegd aan de woordenboeken van Bowrey en Howison.

Als Miscellanea vermelden wij nog:

J. C. Leyden, Comparative vocabulary of the Barma, Malayan en Thai languages. Serampore 1810.

Scheepstermen en kommando's in de Hollandsche en Maleische talen door J. Büchler, met een voorberigt van P. A. Leupe. Kampen 1848.

Over Maleische taal- en letterkunde vindt men nog een en ander in het Tijdschr. van het Batav. Gen., nl.: Iets over het schrift der Maleijers, door R. Friederich, Dl. II, dat ook voorkomt in de Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft (het daar geopperde gevoelen wordt bestreden door H. N. van der Tuuk. Bataksch leesboek. Dl. IV pag. 115).

Waarom heet de duif in het Mal. *marapati* = heer des doods, door R. Friederich Tijdschr. Bat. Gen. Dl. II.

Ontwerp van een Mal. Woordenboek en eene Mal. Spraak- kunst door H. Von Dewall. Ibid. Dl. VI. Men weet dat H. Von Dewall door het Gouvernement met de bearbeiding dezer beide werken is belast.

Eenige opmerkingen naar aanleiding van dit stuk gaf A. B. Cohen Stuart, waarop een antwoord van H. Von Dewall en eene repliek van den eerstgenoemde zijn gevolgd. Ibid. Dl. VII, VIII en XII.

H. Von Dewall. Verklaring van het Mal. woord *pakajan*. Ibid. Dl. VII.

Vaststelling der beteekenis van eenige Mal. woorden, door denzelfden. Ibid. Dl. XI.

Over het Arabisch Mal. alphabet en de Mal. spelling bestaat een opstel van Pijnappel in de Bijdragen van ons Instituut. Dl. III der Nieuwe Volgreeks.

Marsden Malayan Miscellanies Bencoolen 1820—22, 2 deelen. Men heeft mij gezegd dat er nog een derde deel van bestaat, maar dit heb ik nooit gezien; in de Londensche bibliotheken, die ik bezocht heb, was het ook niet.

H. N. van der Tuuk. Iets over de Hoogmaleische Bijbelvertaling. (Bijdr. v. het Kon. Instituut enz. N. V. Dl. I.)

Tekstuitgaven van Mal. werken zijn:

In dichtmaat: Sjair Bidasari, met vertaling en aantekeningen, door Dr. van Hoëvell (Werken van het Bat. Gen. Dl. 19.) Eene kritiek daarvan en dupliek verschenen in het Indisch Magazijn.

Sjaïr Abdoel Moeboek, door Radja Ali van Riouw, uitgeg. door P. P. Roorda van Eysinga in het Tijdschrift v. N. I. Jaarg. IX, met vrije vertaling en aantekeningen.

Sjaïr Ken Tamboehan, uitgeg. door De Hollander.

Nog vóór deze afzonderlijke uitgave had dezelfde schrijver het in zijn geheel opgenomen in zijne Mal. Chrestomathie achter zijne Mal. spraakkunst. Fragmenten van dit gedicht verschenen nog vroeger in Marsden's Mal. spraakkunst. De tekst dezer fragmenten wijkt zeer af van die van De Hollander. Van der Tuuk Bataksch leesboek, dl. IV, p. 117, zegt van de afzonderlijke uitgave dat de echt Maleische redactie hemelbreed verschilt van De Hollander's uitgave, waarbij eene op Java bewerkte redactie is gevolgd.

De Rijksbestierder, een zeer klein gedicht, met Holl. vertaling, uitgegeven in het tijdschrift van Ned. Indië, jaarg. IV.

De twaalf spreukgedichten, een Mal. gedicht door Radja Ali van Riouw, uitgegeven met vertaling en aantekeningen door E. Netscher, Tijdschr. van het Bat. Gen., dl. II.

Raadgeving, een Mal. gedicht van denzelfden, met vertaling van E. Netscher, Ibid. dl. VII.

Nog verschenen eenige kleinere gedichten in de Chrestomathien van Marsden en De Hollander. De belangrijkste zijn de uittreksels uit een ethisch gedicht bij den eerstgenoemde, pag. 327, vgg.

Van historische werken, waaraan de Mal. literatuur uitermate arm is, zijn uitgegeven:

Eene zeer magere kronijk van Atjeh, door Dulaurier, Journal Asiat. Juillet 1839. Een uittreksel uit eene andere dergelijke kronijk van Atjeh, komt voor in Marsden's Mal. Chrestomathie en eene vertaling uit het Mal. van een veel grooter en belangrijker uittreksel uit eene geschiedenis van dit rijk in de Hist. of Sumatra van denzelfden.

Geschiedenis van Sjech Djiláloe-d-dîn, die tafereelen bevat uit den krijg met de Padri's; zij is geschreven in een sterk naar het Menangkabosche overhellend dialect door een wetgeleerde uit Agam. Nadat eerst Meursinge in zijn Leesboek een uittreksel daarvan had medegedeeld, is zij later door De Hollander in haar geheel afzonderlijk uitgegeven. Vertalingen van dit verhaal en van nog een ander over de Padri onlusten door Toewankoe Imám vindt men als bijlage achter De Stuers, De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra.

Geslachtslijst der vorsten van Sambas, met vertaling en aan-

teekeningen uitgegeven door E. Netscher (Tijdschr. van het Bat. Gen., dl. I.)

Geschiedenis der eerste Al Qadrî's, met vertaling, door denzelfden. Ibid. Dl. IV.

Geschiedenis van Abdallah. Singapore 1849. Zij bevat zijne autobiographie en vele bijzonderheden omtrent de geschiedenis van zijn' tijd zijn daarbij vermeld. Een uitvoerig verslag van dit werk gaf schrijver dezès in het Tijdschr. van Ned. Indië 1854.

Uittreksels uit eene geschiedenis van Riouw gaf Meursinge in zijn Leesboek, 3e stukje. Eene bijdrage over de geschiedenis van Djohor is te vinden in het Tijdschr. van het Bat. Gen., dl. I.

Aan de historische werken sluiten zich die, welke voornamelijk ethnologische détails bevatten, namelijk: de geschiedenis van Bali, door Abdallah ben Mohammed alMiçri in het T. N. I., Jaarg. VII.

De zeereis van Abdallah ben Abdelkader Moensji van Singapore naar Kalantan. Singapore 1838 en 1852, door Pijnappel uitgegeven, te Leiden 1855. In 1850 is zij door Dulaurier in het Fransch vertaald.

Eenige historische bijzonderheden, doch meest legenden en mythen, bevatten:

Soelálatoe-s-Salathîna of Sjedjrat malájoe. (Bij Dulaurier, Mein., lettres et rapports. Paris 1843 en T. N. I., dl. VI, vindt men mededeelingen omtrent den inhoud.) Gedrukt te Singapore omstreeks 1830. Later gaf Dulaurier het werk uit in zijne Collection des principales chroniques Malaïes. Paris 1849. Doch de uitgave is onvoltooid gebleven. Leyden's Malayan Annals zijn eene vertaling daarvan.

In dezelfde Collection gaf Dulaurier eene Geschiedenis der vorsten van Pasei uit. Een paar Menangkabosche legenden bevat Meursinge Leesb. Dl. III; eene vrije vertaling der voornaamste legenden van Menangkabo gaf E. Netscher (Ind. Archief. Dl. III.)

Van wetboeken (oendang oendang) zijn uitgegeven:

De scheepvaartwetten van Malaka door Dulaurier in Pardes sus Collection de lois maritimes. Eene vertaling daarvan naar een Mal. MS gaf Raffles As. Res. Vol. XII. (Zie ook beneden.)

Scheepvaartwetten van Makassar en Boni, in dezelfde Collection, door Dulaurier, tegelijk met den Boegineschen tekst. De eersten (die van Malaka) verschenen ook afzonderlijk. Paris 1845.

Wetten van Moko moko, met Engelsche vertaling uitgeg. door Raffles in de Mal. Miscellanies II.

Uittreksels uit een wetboek van Malaka gaf De Hollander in zijne Chrestomathie. Eene vertaling van dit geheele wetboek komt voor bij Newbold in zijn werk over de Straits Settlements.

Te Bengkoelen verscheen :

A codè of laws, as established by the Pangeran's court at Fort Marlborough, edited by Lewis 1821. Mal. tekst, (circa 20 pag. fol.)

Van de Annals of Keddáh (Kédah) gaf Low eene vertaling in het Journal of the Ind. Arch. 1849. Vol. III.

Tot de wetboekenliteratuur behooren ook de extracten uit de 'Adat Achin, door Braddell uit het Mal. vertaald, ibid. Jaarg. 1855. In denzelfden jaargang is ook eene vertaling van de wetten van Djohor te vinden.

In de Asiatic Researches Dl. XII, gaf Raffles een stuk getiteld: On the Malayan nation, with a translation of its maritime institutions. Hierin worden ook eenige bijzonderheden omtrent andere wetboeken van den Ind. Archipel vermeld.

Werken over Mohammedaansch regt zijn :

Meursinge Handboek voor het Moh. regt. Amst. 1844, waarbij het werk van een Atjineesch priester, getiteld: Tjermin segala marika jang menoentoet ilmoe fihi etc. tot grondslag diende. Een bericht omtrent dit werk door Prof. Keyzer is te vinden in het 7^e deel N. V. van dit Tijdschrift. Dezelfde gaf eene gedeeltelijke vertaling daarvan met aantekeningen in zijn Handboek van het Moh. Strafrecht.

Een klein stukje van een wetboek, Hokm qanoen getiteld, komt voor in R. v. Eysinga's Chrestomathie.

Den hoofdinhoud van de Cirátœe-l-moestaqîm, een geschrift, waarin de Moh. gebruiken bij de eeredienst, bij huwelijk, sterfgevallen etc. behandeld worden, gaf Roorda van Eysinga vertaald in zijn Handboek voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederl. Indie en een kleiner uittreksel met den tekst in zijne Chrestomathie.

Van ethischen aard zijn :

De Kroon der Koningen. (Makoeta segala radja radja) met vertaling uitgeg. door R. v. Eysinga. Bat. 1827. Abdallah van Singapore gaf eene Mal. vertaling van de Kalilah wa Daminah die, zoo als men weet, oorspronkelijk in de Sanskritsche literatuur te huis behoort en onder den titel Pantjatantra in vele omwerkingen en vertalingen is verbreid. Uittreksels geeft De Hollander in zijne bloemlezing.

Uittreksels uit ethische geschriften vindt men: in de Chrestomathie van Marsden, in het Handb. voor taal- land- en volkenkunde van R. v. Eysinga en in de Chrestomathie van De Hollander; het voornaamste is ontleend aan de Hidájatoe-s-sálikîna en in de twee laatstgenoemde werken te vinden. De Hidájatoe-s-sálikîna is eene Mal. omwerking van een Arab. werk van Ghazzáli en bevat ook veel over het religieuse regt van den islam. Overigens is er van theologische geschriften niets in het Mal. gedrukt, behalve een paar stukjes in de Chrestomathien van Marsden en Roorda van Eysinga.

Op de werken over Mohammedaansch regt enz. laat ik de Mohammedaansche legenden volgen, doch heb hieromtrent slechts op te merken dat er nog niets van gedrukt is dan: De geschiedenis van Sulthán Ibrahim ben Adham, vorst van Irak, waarvan eerst eene uitgave verscheen door Roorda van Eysinga (Bat. 1822) bewerkt, later eene betere door Lenting. Breda 1846. Eene vertaling van de Madjlis Achin, die regelen omtrent het gedrag van vorsten bevatten, gaf Braddell in het Journal of the Ind Arch. 1855. Voorts noemen wij eenige stukken in de Chrestomathien van De Hollander en Roorda van Eysinga, waarvan de voornaamste zijn: die uit de geschiedenissen van Hamza en Radja Iskander Dzoel-karnain. Eene vrije vertaling van een MS over de Mi'rádj (nachtreis van Mohammed naar den hemel) gaf Roorda van Eysinga in zijn Handb. v. land- en volkenkunde. Een bericht omtrent het wonder van de splitsing der maan door Mohammed, uit een Mal. Hs. vertaald, vindt men in het Tijdschr. v. het Bat. Gen. Dl. VII. In het Asiatic Journal 1824 p. 447—53 staat een extract uit een Mal. MS, getiteld: a thousand Christians converted to Muhammedanism in one day.

Van hier is de overgang tot de Hindoesche mythen en romans zeer geleidelijk. Ja, werken als de bovengenoemde geschiedenissen van Hamza, Iskander en Sulthan Ibrahim kan men reeds met regt romans noemen.

Van de geschiedenis van Rama staan fragmenten in de Chrestomathien van Marsden, R. v. Eysinga en De Hollander. Zij is door R. v. Eysinga afzonderlijk uitgegeven. Amst. 1843. Dezelfde gaf ook uit: de geschiedenis van Ismá Jatim. Bat. 1821 en een verslag omtrent dit werk in de Verhandel. van het Bat. Gen. Dl. X.

Geschiedenis van vorst Bispoe Radja door J. C. Fraissinet. Breda 1849, waarvan in 1842 reeds een uittreksel verschenen was in Meursinge Mal. leesboek I. Eene kritiek van deze uit-

gaven gaf H. N. van der Tuuk, Tijdschr. v. Nederl. Indie. Jaargang 1849, waaruit tevens blijkt dat de naam van den vorst Poespa Wirádja moet luiden.

Geschiedenis van de prinses Djauhar Manikam door De Hollander. Breda 1845.

Uittreksels uit andere Mal. romans, van weinig belang, komen in de Chrestomathien van Marsden, Roorda v. Eysinga en De Hollander voor, b. v. uit de geschiedenissen van Ghalám, Nadir Sjah, uit de Boenga Rampei, (eene bloemlezing van verhalen), uit de geschiedenis van Sjah i Merdân enz.; het laatst genoemde staat alleen in de eerste editie van De Hollander's Chrestomathie.

Eene geschiedenis van Birma Sjahdán is in 1856 door Roorda v. Eysinga te Rotterdam uitgegeven, met Rom. karakter.

Een uittreksel uit eene geschiedenis van Mahmoed, sulthan van Badar, staat achter het Mal. Nederl. Woordenboek van denzelfden. Bat. 1826.

Mal. brieven uit verschillende streken van den Archipel zijn te vinden in al de genoemde Chrestomathien. Bovendien gaf Dulaurier nog eene verzameling gelithographeerde brieven uit, onder den titel: Chrestomathie Malaie, Lettres et pièces diplomatiques etc. 1er Fascicule Paris 1845; dit werk is niet verder voortgezet.

Als Miscellanea noem ik: de Gesprekken over staathuishoudkunde bij Meursinge Mal. Leesb. III en de uittreksels uit de Ta'bîr mimpî, in de Chrestomathie van De Hollander.

Vertalingen uit Europesche talen in het Maleisch kan ik hier niet nader vermelden. Ik vergenoeg mij dus met te zeggen dat zij meerendeels bestaan uit vertalingen van den Bijbel of van enkele Bijbelboeken en van eenige christelijke geschriften.

Mededeelingen van verschillenden aard omtrent Mal. taal en literatuur vindt men in vele werken; het ware onmogelijk die alle hier op te noemen. Opgaven der titels en meermalen ook van den inhoud van ongedrukte Mal. werken komen voor bij Valentijn, Werndly Mal. spraakkunst, Dulaurier's Mémoire, lettres et rapports etc., vóór de uitgaven van Sulthán Ibrahim, Bidasari, in het Journal Asiatique 1832 door Jacquet en ibid. 1840 door Dulaurier, bij de Chrestomathie van De Hollander, bij Leyden in zijne verhandeling On the Indo-Chinese languages, Newbold Statist en polit. account of the British Straits-settlements, Anderson Mission to the Eastcoast of Sumatra en in

den *Catalogus der Bibliotheca Marsdeniana*. Voorts in de Bijdragen van dit Instituut door A. B. Cohen Stuart. Dl. VII, in het *Tijdschr. v. Ned. Indie* Jaarg. 1849 door H. N. van der Tuuk, en in *De Inleiding tot de kennis van den Islam*. Rott. 1861 van schrijver dezes, pag. 474 vgg.

Wat de overige talen van Sumatra betreft, met uitzondering van het Bataksch, waarover nader in het Jaarverslag, slechts woordenlijsten zijn daarvan gedrukt.

Woordenlijsten van het Lampoengsch gaven Raffles, Crawfurd en Marsden, na hen Zollinger. (*Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. IX.)

Van het Rëdjangsch en Korintjisch vindt men eene kleine woordenlijst bij Marsden, *Hist. of Sumatra* en in zijne *Miscellaneous Works*. Dezelfde gaf in eerstgenoemd werk ook eene Atjinesche woordenlijst. Ook eenige Bataksche woorden zijn bij Crawfurd en Marsden te vinden. Woordenlijsten van Bataksche dialecten vindt men ook in Junghuhn's *Battaländer*, *Anderson Mission to the Eastcoast of Sumatra* en bij Von Rosenberg in het *Tijdschr. van het Bat. Gen.* Dl. III.

Eene woordenlijst van de taal der Oeloe's en Loeboe's door De Rochemont Muller staat in het *Tijdschrift v. het Bat. Gen.* Dl. IV.

Een en ander over de taal in het Palembangse komt voor in *De Sturler's Beschrijving van Palembang*. Hij geeft ook een facsimile van het Rentjongschrift. De letterschriften van de Lampoengs, Rëdjangs en Bataks komen voor in de *Hist. of Sumatra* van Marsden en in zijne *Miscellaneous Works* en daaruit gereproduceerd bij Crawfurd *Malay Grammar*. Het Rentjongschrift bij *De Sturler* komt nagenoeg geheel overeen met het Rëdjang alfabet bij Marsden.

In de *Malayan Miscellanies* Dl. II staan enkele Sëramba's (liedjes, die veel van Mal. pantoens hebben) in de taal der Sërawi. Zij zijn daaruit overgenomen door Newbold in zijn straks genoemd werk. In deze *Miscellanies* deelt Presgrave een en ander mede over de talen der Sërawi en Pasoemah's.

Er bestaan ook woordenlijsten van de talen van eenige der eilanden ten Westen van Sumatra. Woordenlijsten van de taal van Nias gaven Marsden in zijne *Miscellaneous Works* en in de *Malayan Miscellanies*, alsmede Horner in het *T. v. N. I.* Jaarg. III, die Crawfurd in de *Preliminary Dissertation* van zijne *Mal. spraakkunst* heeft overgenomen. Van de taal der Pagh Eil. hebben Marsden l. l. en Crisp in de *Asiatic Researches* Dl. VI

woordenlijsten gegeven. Nog vermelden wij: die van de taal der Mantawei eilanden, T. v. het Bat. Gen. Dl. I, door Von Rosenberg, van de taal van Engano, door denzelfden, en eene andere door J. van der Straten en P. Severijn, en eene grootere vergelijkende woordenlijst van de talen van Atjeh, Singkel, Pak-pak, Toba en de Banjak Eil., mede door Von Rosenberg. Ibid. Dl. III. Van de taal der Orang-lom op Bangka verscheen eene woordenlijst in hetzelfde tijdschrift Dl. II.

Voor de beoefening van het Javaansch verschenen de woordenboeken van G. Bruckner, omstreeks 1830, en P. P. R. v. Eysinga in 1834 en 1835. Doch een bruikbaar woordenboek gaf het eerst J. F. C. Gericke, dat door T. Roorda in 1847 is uitgegeven, waarop in 1863 een bijvoegsel verscheen, door T. Roorda en J. J. Meinsma, waarover straks nader. Een Nederl. Jav. Woordenboekje, geheel in romeinsch karakter, gaven de zendelingen Jansz. en Klinkert; Samarang en Amsterdam, 1861. Eene bijdrage tot de kennis van het Soendasch verscheen in 1841, nl. het Ned., Mal. en Soend. Woordenboek van A. de Wilde, uitgegeven door T. Roorda. Deze eerste proeve is in 1862 gevolgd door J. Rigg's Dict. of the Sunda and English language. Dit werk komt natuurlijk straks ter sprake. De woordenlijsten van het Jav. en Soendasch, die men 'in verschillende werken, het uitvoerigst bij Raffles Hist. of Java, aantreft, verdienen geen afzonderlijke vermelding.

De genoemde zending G. Bruckner was de eerste, die de Jav. spraakkunst behandelde in zijne Proeve, die in 1830 te Serampore verscheen. In het volgende jaar gaf Gericke zijne Eerste gronden der Javaansche taal in het licht, waaraan een leesboek en glossarium waren toegevoegd.

Gericke bezorgde in 1833 ook de uitgave der Jav. Spraakkunst van A. D. Cornets de Groot, die in 1843 door T. Roorda voor de tweede maal werd uitgegeven, met een leesboek en een nieuw woordenboek vermeerderd. In 1835 gaf P. P. Roorda van Eysinga eene Jav. spraakkunst. De handleiding bij de beoefening der Jav. taal- en letterkunde van Dr. De Hollander verscheen in 1848. De laatst verschenene Jav. grammatica is die van T. Roorda, Amst. 1855.

Sedert 1862 is nog een en ander betrekkelijk Javaansche grammatica en lexicographie in het licht verschenen, waaromtrent wij naar het Verslag, dat hier beneden volgt, verwijzen.

Uitgaven van Jav. teksten zijn te vinden in de anthologien

toegevoegd aan de genoemde grammatica's van A. D. Cornets de Groot, De Hollander en T. Roorda. Afzonderlijke uitgaven van Jav. teksten zijn de volgende:

T. Roorda, Jav. gesprekken in de onderscheidene taalsoorten opgesteld door een Jav. van Soerakarta. Amst. 1843.

T. Roorda. Het boek Rådjà Pirangon, enz., eene Jav. legende. 's Hage 1844.

D. L. Mounier. Het (wet)boek der Nawâlâ Pradâtâ in Tijdschr. N. I. Jaargang VI. Dl. I.

T. Roorda. Jav. wetten, nl. de Nawâlâ Pradâtâ, Anggër Sadâså, Anggër agëng, Anggër goenoeng en Anggër aroe biroe Amst. 1844.

C. F. Winter, de Brâtâ Joedâ, Râmâ en Ardjoenâ Sâsrâ, in proza verkort, uitgegeven door T. Roorda. 1845.

S. Keyzer. Kitab Toehpah. Jav. Moh. wetboek 's Hage. 1853.

C. F. Winter. Jav. zamenspraken over verschillende onderwerpen, uitgeg. door T. Roorda, 1^e deel. Amst. 1845, waarvan in 1862 eene nieuwe editie verscheen. Het 2^e deel is in 1858 uitgegeven door S. Keyzer.

C. F. Winter. 1001 Nacht. Arab. vertellingen, in het Jav. vertaald, uitgeg. door T. Roorda. 1847 2 deelen.

T. Roorda. Jav. brieven, berigten, verslagen enz. naar handschriften uitgeg. Amst. 1845.

J. A. Wilkens. Het Wajang verhaal Prëgiwâ, met vertaling enz. (Tijdschr. N. I. Jaarg. VIII.)

C. F. Winter. Het boek Adji Sâkâ, oude fabelachtige geschiedenis van Java. Uitg. door T. Roorda en J. J. B. Gaal. Amst. 1857. Ook reeds herdrukt.

Beschrijving van de koffij- en suikercultuur in het plat Mal. en Jav. voor Jav. ambtenaren, uitg. door T. Roorda. (Bijdragen van het Kon. Inst. voor Land- en Volkenkunde. Nieuwe Volgreeks. Dl. I.)

Al deze geschriften zijn in proza. In poëzy verschenen:

A. B. Cohen Stuart, Gesch. van Baron Sakendher, Bat. 1851 (in het Indisch Archief) met vertaling, annotatie en Wdbk.

Wilkens, De Sewâkâ, in 'het Tijdschr. van N. I. 1850 en 1851, met vertaling, aantekeningen en Woordenboek.

Gericke Wiwâhâ of Mintârâgâ, met vert. en aant. Verh. Bat. Gen. Dl. 20.

C. F. Winter, Râmâ Verh. Bat. Gen. Dl. 21.

" " " Hangling Darmâ Verh. Bat. Gen. Dl. 25.

J. J. de Hollander, Manik Májá, Ibid. Dl. 24.

C. F. Winter, Sĕrat Ardjoenâ Sâsrâ Bahoe, Samarang 1853.

A. B. Cohen Stuart, De Brâtâ Joedâ, Verh. v. h. Bat. Gen. Dl.

Winter, Darmâ Wasitâ.

In het Kawi gaf R. Friederich uit:

Ardjoenâ Wiwâhâ, Verh. Bat. Gen., Dl. 23.

Wrettâ Santjâjâ (eene verzameling van metra), Verh. Bat. Gen., Dl. 22.

Bomâ Kawjâ, Verh. Bat. Gen., Dl. 24.

Jav. teksten met Romeinsch karakter vindt men bij Raffles en in het handboek der Land- en Volkenkunde van N. I. door P. P. Roorda van Eysinga.

Nog moeten wij vermelden: Bruckners vertaling van het N. T. en Gericke's overzetting van den geheelen Bijbel, en eene Koran-vertaling, waaraan men nog eenige boekjes voor het onderwijs kan toevoegen. De voornaamste zijn die van Palmer van den Broek over reken- en meetkunde, van T. v. d. Valk over geographie van Ned. Indië enz. De zendelingen Jansz., Hoozoo en Jellesma lieten enkele boekjes voor het onderwijs in de godsdienst drukken. Ook Jav. almanakken worden sinds eenige jaren uitgegeven. Winter gaf een tijd lang een tijdschrift in het Jav. te Solo uit. Wij meenen dat er nog steeds een dergelijk Jav. tijdschrift verschijnt. Wij verzuimden boven nog te noemen:

C. F. Winter, Jav. Anecdotes en leerzame verhalen van Schmidt, uitgegeven door T. Roorda. Delft 1850.

Een vervolg hierop van denzelfden schrijver en mede door T. Roorda uitgegeven, verscheen te Delft 1857.

C. F. Winter, Sĕrat Menak. Bat. 1854.

" " " Lajang pipiritan sâkâ hing paribasan sartâ woe-lang walândâ. 1855.

Een Bijbelsch leesboek voor de Javanen verscheen te 's Hage zonder jaartal.

In 1861 verscheen te Bandjermasin: De brief van Paulus aan de Romeinen, met ophelderende schrijftuurplaatsen, uitgegeven door van wijlen J. Emde te Soerabaja (sic). — Nederlandsch Jav. Zakwoordenboekje, voornamelijk ten dienste van wie zich 't Jav. schrift nog niet hebben eigen gemaakt door P. Jansz. en H. C. Klinkert. Samarang en Amsterdam 1861.

Van Soendasche teksten zijn gedrukt:

Eene vertaling van het Kitab Toehpah; een Soendasch leesboek;

een paar stukken achter het bovenvermeld woordenboek van De Wilde.

Eenige Soendasche verhalen en stukken van anderen aard.

In het Tijdschr. v. h. Bat. Gen., Dl. 6 en 10 gaf K. T. Holle eene proeve van Soendasche poezy en 101 Soendasche spreekwoorden, tekst en vertaling.

Een kort bericht omtrent Soendasche taal- en literatuur van H. N. van der Tuuk, staat in het Tijdschr. v. N. Indië, 1851 I. p. 340.

Opgaven in het Nederduitsch van den inhoud van Jav. werken, meest van MSS., zijn in verschillende tijdschriften verspreid. In het Indisch Magazijn gaf de heer Mounier berigten over Jav. geschiedenis, namelijk uittreksels uit de Babad, alsook overzigten van de Jav. mythen omtrent Ardjoenâ en Râmâ. In het Tijdschr. van N. I. vindt men I. Lipjes, vertaling der Wajang Raden Bambang Soemitro's huwelijk (Jaarg. IV); een uittreksel uit de Manik Mâjâ (Jaarg. III); Winter's Vertaling van Jav. stukken tot de regtspleging behoorende; (Jaarg. VII); uittreksels uit het boek Râdjâ Pirangon, ibid. Jaarg. 1849, door J. J. De Hollander. In den vijfden jaargang gaf D. L. Mounier eene vertaling van de Paunni Sastrâ en Winter van de Manik Mâjâ. In de Verhand. van het Bat. Gen. staat het begin van eene Jav. historie, genaamd Sêdjârâ râdjâ Djâwâ, door I. van Iperen, vertaald door Gordijn, Dl. 1, 2 en 3, waarop in Dl. 10 D. Overbeek eenige aanmerkingen gaf, terwijl in Dl. 8 een translaat staat van een Jav. geslachtregister van de vorsten van Java. In het Tijdschr. van dit Gen. gaf C. F. Philips overzigten van twee Jav. verhalen, Sasi Kirânâ en Poetoet Gândâ Prânâ, alsmede een uittreksel uit de wajang Kêrnâ Tandingan (Dl. 4, 6 en 7). De Oosterling, Dl. I. bevat een stuk over de voorspellingen der Javanen bij de verschijning van kometen door H. J. Domis. In de Bijdragen van dit Instituut staan ook verschillende stukken van de HH. T. Roorda, Keyzer, Cohen Stuart en Meinsma, enz. nl.: een verslag van een MS. over de geschiedenis van Djâjâ Lêngkârâ, Dl. I. — Verhaal van den oorsprong en 't begin van den opstand van Dipâ Nêgârâ volgens een Jav. MS., door T. Roorda N. V. Dl. III. — De lotgev. van Raden Pandji, volgens de Jav. wajangverhalen door denzelfden, N. V. Dl. 7. — Vertaling van Jav. spreekwoorden enz. door S. Keyzer, Ib. Dl. 6. — Eenige alphabetten en proeven van oud Jav. schrift door denzelfden en C. Stuart, Ibid. — Opmerkingen daarover door C. Stuart, Dl. VII, pag. 169 sqq. — De twee

eerste Soera's van den Jav. Koran, vertaald met Aant. door S. Keyzer, Dl. VI. — Het Fort te Kartasoerå in 1741 (volgens de Jav. babad's) door J. J. Meinsma, Dl. VI. — Inlandsche verhalen van den regent van Tjiandjoer, uit het laag Mal. vertaald door Stockhausen, Dl. VI. — Eene vertaling van oud Jav. wetten, onder den titel Soerjo Alam, door Mr. van der Hout, Ibid. (cf. Raffles I, App. p. 33). Mededeelingen over Jav. wetten vindt men ook in het Tijdschr. Het Regt van Ned. Indië. — Wat het Kawi betreft, vindt men in het Tijdschr. van N. I., (Jaargang II) eenige zedespreuken uit de Niti Sastrå Kawi door Roorda v. Eysinga en in het Tijdschr. v. het Bat. Gen. Dl. VIII eene inhoudsopgave van het Kawi MS. Pamentjangah Ngoerah Sideman. In de Gids van 1849 gaf Prof. Pijnappel: iets over het Kawi en de Jav. poezy, namelijk eene beoordeeling van R. v. Eysinga's vertaling der Bråtå Joedå, Leiden 1849. De tekstuitgave van R. v. Eysinga is slechts ten deele afgedrukt. Reeds in 1841 had T. Roorda te Leeuwarden eene Proeve van Jav. poezy uit het heldendicht de Bråtå Joedå uitgegeven.

Ons rest nog te spreken van de inscriptien en opgaven omtrent MSS. Over de eersten vindt men inzonderheid veel in de werken van het Bat. Gen., Dl. 8, 10, 19, 23 en 24. De meest bekende stukken zijn: C. J. van der Vlis: Verklaring der oudheden en inscriptien van Soekoe en Tjetto in Dl. 19 en R. Friederich Inscriptien v. Java en Sumatra voor het eerst ontcijferd, Dl. 24. Dezelfde gaf in het Tijdschr. van genoemd Genootschap eene verklaring van den Batoe toelis in Buitenzorg en in hetzelfde tijdschrift nog verklaringen van eenige andere inscriptien van minder belang; ook de HH. E. Netscher en Hageman gaven aldaar bijdragen over dit onderwerp. Wij verwijzen hieromtrent verder naar het alphabetisch Register op dit tijdschrift, dat in Dl. 12 voorkomt. Nog vermelden wij: eene bijdrage van E. Selberg over eene inscriptie in Prambanan (Kunstblatt 1839, N°. 100) en een stuk van J. Rigg over inscriptien van Panataran in het Journal of the Ind. Archip. 1851. Over Jav. inscriptien is ook een en ander te vinden bij Raffles en bij Lassen in zijne Indische Alterthumskunde en in de Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft, Dl. X. De laatste houdt zich voornamelijk bezig met hetgeen Friederich daarover geschreven heeft.

Opgaven van titels van Jav. MSS., vermengd met mededeelingen omtrent hun inhoud zijn te vinden: bij Raffles Hist. of Java en bij De Hollander in zijn bovengenoemde Handleiding. In

weerwil van de gebreken, die de schrijver zelf gaarne zal erkennen, is het daar gegeven overzicht der Jav. literatuur nog steeds het beste dat wij bezitten. Verder verwijs ik hier naar Winter, Jav. zamenspr. Dl. I, pag. 350 vgg. Opgaven omtrent de Jav. MSS. in Londensche bibliotheken gaven Jacquet (*Journal Asiat.* 1832), Dulaurier in zijne *Mémoire, lettres et rapports*, S. Keyzer en A. B. Cohen Stuart in de *Bijdragen van het Instituut en schrijver* dezes in zijne *Inleiding tot de kennis van den islam.* pag. 478 vgg. Berigten omtrent eenige Kawi MSS., die in de Preanger Regentsch. ontdekt zijn, vindt men in het *Tijdschr. van het Bat. Gen.* door E. Netscher, Dl. I.

Een berigt omtrent drie Kawi MSS. is te vinden in de *Zeitschr. der Deutschen Morgenl. Ges.* Dl. IX. Een verslag omtrent een Jav. MS. over de Geschiedenis van Mangkoe Nĕgārā gaf schrijver dezes in het *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. XX.

Een en ander over Javaansche taal is verder te vinden in Leyden *On the languages en literature of the Indo-Chinese nations As. Researches X*, bij Von Humboldt Ueber die Kawisprache, *Crawfurd Malay Grammar, Prelim. Dissert.*, en in het stuk van denzelfden *On the Malayan and Polynesian languages and races (I. of the Ind. Arch.* 1848), alsmede bij Bopp Ueber die Verwandschaft der Mal. Polynes. Sprachen mit den Indisch Europ. Berlin 1841 en in meer andere bronnen, reeds op pag. 113 en 114 vermeld.

De hier genoemde gedrukte stukken worden ook opgegeven in het Art. Java van het *Geograph. Statist. Woordenboek van N. Indië*; de daar vermelde Beoordeelingen en Kritieken heeft schrijver dezes hier achterwege gelaten, doch in andere opzigten het daar ontbrekende aangevuld. Het nieuwste doch zeer korte overzicht over Jav. taal- en literatuur is van de hand van Prof. Veth (*Gids Jan.* 1864)

Wat Madoera betreft, eene woordenlijst in twee dialecten van dit eiland en eenige phrasen vindt men bij Raffles. Berigten omtrent Madoeresche taal- en literatuur geeft Van Hoevell, *Reis over Java* Dl. II p. 42. Pijnappel, *Geographie van N. I.* pag. 86 houdt het Madoereesch voor een dialect van het Jav., hetgeen betwist wordt in den *Economist.* Januarij 1864.

Wat de talen betreft, die op Borneo gesproken worden, onze kennis hiervan bepaalt zich tot de talen die in het N. W., dat onder Engelschen invloed staat heerschen en tot die van het Z. O., waar het Nederlandsch gezag gevestigd is. Van die in

het N. W. hebben wij hoofdzakelijk slechts woordenlijsten, nl. die, welke voorkomen in de werken van Keppel, *Expedition to Borneo of H. M. ship Dido*, Londen 1846 en van Spenser St. John, *Life in the forests of the far East*, Londen 1862. In het *Journal of the Indian Archip.* Dl. IV, 1849 gaf Burns eenige berigten over de taal der Kajans. De Amerikaansche zendelingen lieten in 1845 en 1847 twee catechismussen drukken in de taal der Dajaks van die streek van Borneo's Westerafdeeling, waar zij gevestigd waren. Woordenlijsten van de dialecten dier afdeeling zijn ook uitgegeven door O. van Kessel, *Statistische aantekeningen omtrent het stroomgebied der Kapoeas (Indisch Archief, Jaarg. I)*; zij zijn van zeer weinig belang.

Veel meer weten wij van de taal der Dajaks in het Zuid-oosten van Borneo. Hierover zijn uitgegeven de volgende werken:

H. C. von der Gabelentz, *Grammatik der Dajaksprache*, als eerste stuk van zijne *Beiträge zur Sprachenkunde*, Leipzig 1852.

Grammatik der Pulopetak Dajaksprache für Anfänger. Barmen 1856.

A. Hardeland, *Versuch einer Grammatik der Dajakischen Sprache.* Amsterdam 1858.

A. Hardeland, *Wörterbuch der Dajakischen Sprache.* Amst. 1859.

De vertaling van den Bijbel in het Dajaksch door denzelfde verscheen in 1858.

In het Tijdschrift van Nederl. Indië, jaarg. VIII, gaf Hupe in zijne „Korte verhandeling over de godsdienst, zeden enz. der Dajakkers” mede eenige proeven van de taal der Dajaks in de streek van Bandjermasin.

Nog gaven de zendelingen van het Rijnsch Genootschap eenige boekjes uit voor het onderwijs, voornamelijk in de christelijke godsdienst, alle in het dialect der Dajaks van Poelopetak.

In de spraakkunst en het woordenboek van Hardeland wordt de taal der Dajaks behandeld, die gesproken wordt in de districten Mangkatip, Doesoen, Poelopetak, Mantangan, Kapoeas en Kahajan.

Omtrent Celebes valt op te merken: eene zeer naauwkeurige bibliographie van Celebes, die ook het vak van taal- en letterkunde omvat, door Prof. Millies bewerkt, komt voor in het Aardrijkskundig en statistisch woordenboek van Nederl. Indië. Wij hebben er slechts enkele opgaven van later verschenen werken bij te voegen.

Slechts van ééne der talen van Celebes bezitten wij eene re-

lijke mate van kennis, namelijk van het Makassaarsch. Wij zijn die verschuldigd aan B. F. Matthes, afgevaardigde van het Nederl. Bijbelgenootschap. Hij gaf:

Proeve eener Makassaarsche vertaling des Korans (in de Bijdragen van dit instituut N. V., Dl. I).

Mededeelingen over Makassaarsche en Boeginesche taal- en letterkunde in de Zeitschr. der Deutschen Morgenl. Ges. 1849, Dl. III; 1850 Dl. IV; 1852 Dl. VI; 1856 Dl. X; 1857 Dl. XI).

Makassaarsche spraakkunst. Amst. 1858.

Makass. Hollandsch woordenboek. Amst. 1859.

Makass. Chrestomathie. Amst. 1859.

Een verslag omtrent de drie laatstgenoemde werken gaf schrijver dezès in zijne Meded. over Makass. taal- en letterkunde, in de Bijdr. van dit Inst. N. V. Dl. VI.

De vertaling eener verzameling van Makassaarsche wetten staat in Het Regt van Ned. Indië, Jaarg. IV. Uit Matthes Makass. Chrestom. leert men deze wetten vollediger en naauwkeuriger kennen. Eene geschiedenis van het Makassaarsche Celebes en onderhoorigheden, door R. Blok uit het Makassaarsch vertaald (omstreeks 1756—1760) komt voor in het T. v. N. I., Jaarg. X. Alfabetten komen ook voor bij Marsden Miscell. works en Balbi Atlas Ethnographique. Paris 1826.

In de Meded. van het Ned. Zendelingen. Dl. V gaf Donselaar eene „Proeve van de godsdienstige literatuur der Makassaren.

Als bijdragen tot de kennis der Makassaarsche zoowel als der Boeginesche letterkunde zijn aan te merken:

E. Dulaurier, Code maritime des royaumes Mangkassar et Bougui, in Pardessus Collection de lois maritimes etc. Dl. VI. Paris 1845. Eene vertaling van de Maleische overzetting dezer Mak. en Boeg. wetten gaf P. A. Leupe in het T. v. N. I. 1849, Dl. I.

Eene woordenlijst van Makassaarsch en Boegineesch in de Verhand. v. het Bat. Gen., Dl. IV.

In of over de Boeginesche taal verschenen:

A code of Bugis maritime laws, with a translation and vocabulary. Singapore 1832.

(C. H. Thomsen) Vocabulary of the English, Bugis and Malay languages. Singapore 1833.

Chrestomathies Océaniques Textes en langue Bougui. Paris.

Die Sprache der Bugis Wien. 1854. Een blad in pl.

B. F. Matthes, Boegin. Heldendicht op Daëng Kalaboe, waarin o. a. de dood van den ambtenaar T. Baron Collot d'Escury en

de zegepraal der Hollandsche wapenen bezongen worden. Makassar 1858.

Boeg. heldendicht op den eersten Bonischen veldtogt van 1859, met vertaling, aant. en hist. inleiding, door denzelfden. Makassar 1862.

Aldaar verscheen ook in 1863 de eerste aflevering van eene Boeginesche Chrestomathie door denzelfde.

W. C. H. Toewater, Over Boegin. poezij (T. v. N. I. 1844 Deel VI.)

Over Boegin. studien van denzelfde vindt men een en ander in de Handel. v. h. Nederl. Bijbelg. 1840 en 1842, in de berigten betreffende Bijbelverspreiding n°. 69 en in de Verhandel. v. h. Bat. Gen., Dl. 20. Verslag p. 17.

Bijdragen tot de kennis der Boeg. letterkunde komen voor in: B. F. Matthes, Beknopt verslag van eene reis in de binnenlanden van Celebes waar Boegin. gesproken wordt, in 1856 (berigten betreffende de Bijbelverspr. n. 91.)

Mémoires de la société ethnologique, Paris 1841, Tom. I 2me partie p. 198 sq.

Over Boegin MSS., alphabet enz. vindt men een en ander in het Journal Asiatique, Paris 1832 I. p. 130, 226, 245, 256, 262 en 485, II. p. 557.

Eene opgave van „things, for which the Bugguese have a number of names” komt voor in de Malayan Miscellanies Dl. I.

In 1856 verscheen een: Spécimen des caractères de la langue de Macassar et de la langue Bouguie, gravés et fondus par N. Tetterode sous la direction de H. C. Millies, waarover een verslag verscheen in het T. v. N. I. 1856. Dl. II. Mededeelingen over Boegin. letterkunde gaf Leyden in zijne meermalen genoemde verhandeling in de Asiatic Researches Vol X. Boeginesche Woordenlijsten vindt men ook bij Crawford in zijne Hist. of the Ind. Arch. en in de Prelim Disc. van zijne Mal. Grammar.

Van 1827—1833 zijn te Singapore vier Christelijke tractaten in het Boeg. gedrukt.

Over het Alfoersch van de Minahassa kunnen de volgende geschriften geraadpleegd worden:

P. P. Roorda v. Eysinga, Handb. der land en volkenkunde van Ned. Indie. Amst. 1841, Dl. I, p. 227 sqq.

Röttger Briefe über Hinterindien. Berlin 1844 p. 137.

A. J. F. Jansen. Vergelijkende woordenlijst van talen en dialecten in de residentie Menado (Tijdschr. van het Bat. Gen. Dl. IV).

De woordenlijst van drie dialecten bij van der Crab. De Moluksche eil. enz. Bat. 1862.

Dumont d'Urville. Voyage etc. de l'Astrolabe Philologie T. II. pag. 193 sqq.

Proeve van Alfoersche poezy. Ibid. Dl. VI.

Mededeel. van het Nederl. Zendelinggenootschap Dl. VI vindt men eene proeve van Oud-Alfoersch teekenschrift en in Dl. VII C. P. Tiele's gissingen daarover. Ibidem gaf de zending Wilken eenige gebeden en religieuse formules in een Alfoersch dialect.

Een catechismus in het dialect van Tomohon verscheen in 1841, op de daar aanwezige pers gedrukt.

In 1848 gaf K. T. Herrmann een catechismus in het dialect van Amoerang met Mal. vertaling.

In hetzelfde dialect gaf dezelfde zending eene vertaling van het Evang. van Mattheus, in 1852 te Amsterdam gedrukt.

Raffles geeft een Makass. alphabet en eene woordenlijst van het Boegineesch, Makassaarsch, en van de talen van Boetoeng, Menado, Gorontalo, Mandhar en de Sangi Eil. (4°. ed. Dl. II).

Van de talen van eenige nabij Celebes gelegene eilanden komen ook woordenlijsten voor, vooreerst in de bovengenoemde vergelijkende woordenlijst van Jansen (T. v. h. Batav. Gen. Dl. IV), wat betreft de Talaur-, Sangi- en Togian Eil.; voorts:

A. de Stuers. Wordenlijst van de taal van Salibabo (T. v. N. I. Jaarg. IV).

Berigten omtrent de taal der Sangi Eil. en Wordenlijst van het Manganitoe, door J. F. Riedel (Tijdschr. v. h. Bat. Gen. Dl. X.)

Eene kleine woordenlijst van de taal van Salajar (Saleijer) gaf Donselaar in de Meded. v. het Nederl. Zendelinggenootschap, Dl. I.

Van de talen der Molukken en der eilanden ten Oosten van Java bezitten wij bijna niet anders dan Wordenlijsten. Wij spreken het eerst over Bali, welks taal en letterkunde in de meeste opzigten naauw verwant zijn met die van Java.

Eene woordenlijst en eenige phrasen van het Balineesch vindt men bij Raffles Hist. of Java. Dl. II, 4°.

Belangrijke mededeelingen omtrent Balinesche taal- en letterkunde gaf Friederich (Werken v. h. Bat. Gen. Dl. 22 en 23). Dezelfde gaf ook Balinesche teksten uit, nl. de Oesana Bali (T. v. N. I. Jaarg. IX. Dl. 3) en een Balineschen Commentaar van de Ardjoenâ Wiwâhâ Kawi, tusschen de regels van den Kawi tekst

geplaatst (Verh. Bat. Gen. Dl. 23.) In de boven reeds vermelde Wretta Santjaja gaf hij ons tevens eene proeve van Balineesch schrift.

Over zijne wetenschappelijke nasporingen op Bali verschenen reeds vroeger een paar berigten in het Tijdschr. v. N. Indie (Jaarg. VIII, Dl. III en IV).

Van het Sasaksch, dat op Lombok gesproken wordt, heeft Zollinger eene woordenlijst gegeven (T. v. N. I. Jaarg. IX, Dl. 2) en overigens bezitten wij daarvan slechts enkele veel kleinere, zeer onbeduidende woordenlijsten.

De talen van Soembawa, het Soembawasch, Bimasch, Sangareesch en Tamborasch zijn uit de woordenlijsten bij Raffles eenigzins bekend. Zollinger heeft die (Verhand. v. het Bat. Gen. Dl. 23) aangevuld en verbeterd en berigt tevens dat het 'Tamborasch bijna is uitgestorven. Ook vindt men daar het oude alfabet van Bima afgebeeld.

Wat Flores betreft, van de taal van Ende zijn kleine woordenlijsten, te vinden bij Raffles, Crawford Mal. Grammar, Prelim Diss. p. XCIV, Zollinger l. l. en T. v. N. I., Jaarg. 1855, Dl. I, p. 290 sqq. Eene woordenlijst van de taal van Mangerai komt voor bij Crawford, l. l. p. CCXXIII sqq.

De talen van Timor zijn eenigermate bekend door vergelijkende woordenlijsten namelijk in de Mal. Miscellanies, (Dl. I), waar men eene woordenlijst vindt van Manatoetoe, een Beloneesch dialect en van het Timoreesch, Rottineesch en Savoeneesch. Beter is de vergelijkende woordenlijst van S. Muller (Reize. Amst. 1857. Dl. II, pag. 307 vgg.) van de Mal., Rottinesche, Timoresche, Savoenesche en Soloresche talen.

In het Journal of the Ind. Archip. Dl. II, p. 704 gaf Earl eene woordenlijst van het Rottineesch, het Timoreesch dialect van Koepang en het Beloneesch van Viale. In hetzelfde tijdschrift gaf Earl ook eene woordenlijst der taal van Kisser.

Eene woordenlijst der talen van Ende, Timor en het Oosten van Soemba komt voor in het T. v. N. I. Jaarg. 1855, Dl. I p. 290 vgg.

Eene woordenlijst der talen van Letti, Timor (nl. van drie op dit eiland gesprokene dialecten), Rotti, Savoe, Solor, Ende en Soemba is medegedeeld door Heymering, in het T. v. N. I. Jaarg. VIII, Dl. IV. Hierbij zijn eenige berigten omtrent de grammatica der taal van Letti gevoegd, alsmede eenige uittreksels uit geschriften in die taal.

Eene soort van kleinen catechismus daarin gaf de zendeling Luyke uit, getiteld: Wenijatutu enz. Van al de genoemde talen der eilanden beoosten Java bestaan ook kleine woordenlijsten bij Crawford l. l. passim.

Zeer kleine woordenlijsten van de talen der Aroe, Keien Tenimber eilanden vindt men bij Earl. in het Journal of the Ind. Arch. l. l. — Eene proeve over de taal der Aroe eilanden gaf Brumund in het T. v. N. I., Jaargang VI., Dl. II.

Het ontbreekt ook niet aan woordenlijsten van de talen der Molukken. Enkele Moluksche woorden heeft reeds Valentijn bijeengebragt en verklaard.

Kleine woordenlijsten van de talen van Ceram, Saparoewa en Ternate komen voor bij Raffles.

De woordenlijst bij van der Crab De Moluksche eilanden enz. Batavia 1862, loopt over twee dialecten van Ambon, een van Haroekoe, twee van Boeroe, van Ternate en Tidore elk een, drie van Djilolo, twee van Makian en drie van de Minahassa.

Bij van Doren, (Boeroe en Manipa Amst. 1859) vindt men ook eene woordenlijst van dialecten der Ambonsche eilanden.

In de Meded. van het Nederl. zendeling genootschap Dl. VIII is eene veel grootere, van dialecten op Ceram, Haroekoe en Saparoewa gesproken. gedrukt. Zij is het werk van den zending Van Ekris, die sedert lang te Kamarian op Ceram woont.

Eene kleine woordenlijst van de taal der Papoe's bij Doreh op N. Guinea, geeft Von Rosenberg (Natuurk. tijdschr. v. N. I., Dl. XXII), aan een MS woordenboek van den zending Ottow ontleend.

Eene grootere woordenlijst van dezelfde taal is aan het Verslag der Commissie toegevoegd, die in 1858 een deel van N. Guinea heeft onderzocht (Bijdr. v. het Instituut Dl. V).

Proeve van vier dialecten van N. Guinea en van eene der talen van Ceram vindt men bij S. Muller, Reizen I p. 113 vgg.

In het Tijdschr. van het Batav. Gen. Dl. IV vermeldt G. J. Fabritius de telwoorden van eenige stammen der Papoes.

Ik meen mijne taak hiermede als geeindigd te mogen beschouwen. De uitnoodiging van het Bestuur bepaalt die slechts tot Ned. Oost-Indië. Indien ik ook een overzicht wilde geven van hetgeen er verschenen is over de verwante talen der Philippinen, van Madagascar, Formosa enz., om nog niet eens te spreken van die der Zuidzee-Eilanden, ware het streven naar volledigheid nog veel moeilijker. Bovendien acht ik mij thans in de eerste plaats geroepen het Jaarverslag over 1862—64 te geven.

VERSLAG DER AFDEELING TAAL- EN LETTERKUNDE VAN HET
INSTITUUT OVER 1862—1864.

Het jaar 1862 is voor de taal- en letterkunde van N. I. bijzonder vruchtbaar geweest. Terwijl ik gereed stond een verslag te geven omtrent de werken, die hierop betrekking hebben, ontving het publiek reeds van Prof. Veth een overzicht van hetgeen tot dusver op dit gebied is verrigt, in eenige N^os van de Gids van 1863 en 1864. Ik ben daardoor in staat gesteld dit verslag te bekorten, door den lezer naar genoemd overzicht te verwijzen.

Voor de studie der Maleische taal verscheen in het laatst van 1862 de Maleische spraakkunst voor eerstbeginnenden door Dr. J. Pijnappel Gz. 's Hage, M. Nijhoff, 26 pag., kl. 8°. In de opmerkingen van Prof. Veth omtrent dit werkje ligt ongetwijfeld zeer veel waarheid. Met regt acht hij het al te kort, ja schraal, en gispt bij het volslagen gemis aan voorbeelden tot opheldering. „Wat bv. de heer P. § 29—38 over de woordvormen zegt, blijft, bij gemis van alle voorbeelden, zoo abstract en mist zoozeer alle aanschouwelijkheid, dat een eerstbeginnende, tenzij zijn leermeester het aanvulle, er zeker niets uit leeren zal en liever naar de uitvoerige handleiding van De Hollander zal grijpen” zegt Prof. Veth (Gids, Maart 1864 p. 608). Wij moeten tot ons leedwezen dit oordeel ten volle beamen, maar merken toch op dat Prof. Pijnappel het boekje in de eerste plaats bestemde tot gebruik bij zijne lessen, waarbij het natuurlijk aangevuld en opgehelderd zal worden. Ook hetgeen over de uitspraak wordt medegedeeld is te kort. Voorts meenen wij, dat orde en duidelijkheid bevorderd zouden zijn, indien de schrijver de voornaamste affixen, met name *bër*, *ka* en *an* niet tweemaal op verschillende plaatsen had besproken, maar die in afzonderlijke paragrafen had behandeld. Dit geldt ook van de herhaling der woorden. Dan had hij geene bijzondere § aan de bijvoegelijke naamwoorden behoeven te wijden. Wat de partikelen betreft, schijnt het verkieselijker al zulke woorden, die niet wel met voorzetsels of voegwoorden van Indo Germaansche talen op ééne lijn te plaatsen zijn, zooals: *akan*, *maka*, *adapoen*, *dèri pada* enz. op zich zelve te beschouwen, dan ze onder de rubriek van voorzetsels en voegwoorden te behandelen. Als men zich in het midden der taal stelt en aan hare voornaamste verschijnselen eene afzonderlijke plaats van behandeling geeft, erlangt men meer eenheid, orde, eenvoudigheid en duidelijkheid, dan wanneer men de rededeelen van Europeesche

talen tot leiddraad neemt in de grammatica eener taal, die zoo geheel van deze verschilt. „De beteekenis van modale woordjes zooals *bahoewa*, *djoega*, *poen*, *lah* enz. leert het woordenboek, ” zoo leest men in § 50. Maar het door den schrijver uitgegeven woordenboek geeft s. v. *djoega* volstrekt niets tot opheldering, maar bloot eenige hollandsche woordjes, waarmede men *djoega* nu en dan kan vertalen en over *lah* en *poen* wordt ook al te weinig gezegd. De syntaxis schijnt mij toe beter bewerkt te zijn dan het voorafgaande gedeelte. Evenwel ontbreekt het ook hier niet aan onduidelijkheid, door te groote korthed ontstaan. Wij denken hier b. v. aan den derden volzin van § 60. Juister, vollediger en duidelijker is eene dergelijke constructie in de Javaansche taal besproken door T. Roorda in het Kort begrip der Jav. woordvormleer voor eerstbeginnenden, § 474 der Jav. Grammatica. Het zou gemakkelijk zijn nog meer aanmerkingen op deze spraakkunst te maken. Maar genoeg! hare leemten vloeijen voor een groot deel voort uit hare te groote beknoptheid. En den stand der wetenschap in aanmerking genomen, waarvan Pijnappel in zijne Voorrede p. V, zeer veel waars zegt, meenen wij dat men van eene Maleische spraakkunst thans nog niet al te veel mag verlangen.

In 1863 verscheen het Mal. Nederd. Woordenboek, naar het werk van W. Marsden en andere bronnen bewerkt door Dr. J. Pijnappel Gz. De hier genoemde andere bronnen, waaruit Marsden's Woordenboek is aangevuld en verbeterd, zijn: dat van Crawford, van Leydekker (in MS), de door van der Tuuk in zijn Bataksch Woordenboek en elders verspreide mededeelingen en die van Von Dewall in het Tijdschrift van het Batav. Genootschap, een Maleisch Botanisch Woordenboek van de Leidsche bibliotheek in MS, en nog enkele andere, waarvan hij slechts een zeer spaarzaam gebruik kon maken. Tot de schaduwzijden van dit Woordenboek reken ik: zijne te groote beknoptheid in de opgaven der beteekenis van de woorden, vooral van verscheidene zoogenaamde modale woorden, het gebrek aan voorbeelden, die al te karig gegeven worden, in welk opzigt het bij Marsden achter staat, de opneming der Arabische woorden in een ahangsel, hetgeen het gemak bij het gebruik niet bevordert en bovendien nog andere zwarigheden heeft, zoo als Prof. Veth l. l. p. 617 in een paar voorbeelden heeft aangetoond. Wij hadden ook gaarne nog meer Arabische woorden opgenomen gezien. Nu ontbreken er eenige die dikwijls voorkomen; wij noemen slechts

gáli, *'áqibat* en *çáleh*, die alle drie in het begin van De Hollander's Chrestomathie staan. Men zou hieraan nog vrij wat meer andere kunnen toevoegen. Wij maken en passant nog op eene kleine misstelling opmerkzaam; s. v. *dzoe* of *doe* is in plaats van: *laatste en voorlaatste* te lezen: *voorlaatste en laatste*; zoo als er nu staat, heeft het den schijn, alsof *dzoe-l-hiddjat* de voorlaatste maand van het jaar is. De correctie laat ook wel iets te wenschen over; wij hebben verscheidene fouten opgemerkt, die klaarblijkelijk drukfouten en voor eerstbeginnenden lastig kunnen zijn. Ook in de vergelijking van verwante talen zijn eenige leemten overgebleven. Zoo hadden b. v. vergeleken moeten worden, bij *boeneka* het Portugesche *boneca* = pop, bij *talam* het Tamilsche woord, bij *tamék* het Arab. *tam'*, bij *kapista* het Sanskritsche *papista*, bij *santri* het Jav. *tjantriq*, bij *tongkap* en *koesoeng* de Jav. woorden *tjoengkoeb* en *kocong* enz. *Kamedja* is van een Arabisch woord af te leiden, dat wederom van Sanskritschen oorsprong is (cf. Engelmann's Glossaire des mots Espagnols et Portugais dérivés de l'Arabe). Of het dus door het Portugeesch in het Maleisch is gekomen, zoo als Dr. Pijnappel wil, is minstens onzeker; *wat* is Siameesch. Wij stippen dit weinige, dat gemakkelijk te vermeerderen was, slechts aan, maar doen overigens hulde aan de bedoeling van den schrijver met de vergelijking der verwante talen, die wij als eene verdienste van zijn woordenboek beschouwen. Tot die verdiensten rekenen wij verder: de verbeterde spelling en doorgaande bepaaldheid in de opgave der beteekenissen. Wij verblijden ons dat zijn werk het licht heeft gezien, want de behoefte aan een nieuw woordenboek was dringend, nu het werk van Marsden is uitverkocht. De gebreken van zijn arbeid zijn voor een goed deel zeker ook te wijten aan het lage standpunt, waarop onze kennis van de Maleische taal nog staat en die een gevolg is van de veronachtzaming der linguïstiek van den Indischen Archipel in vroegere jaren. Bij de groote bescheidenheid, waarmede de schrijver zelf (in de voorrede) over zijn werk spreekt, en zijn doel in aanmerking genomen, gelooven wij dat men ook hier, evenmin als bij eene Maleische grammatica, de eischen te hoog moet stellen.

De *Elements de la grammaire Malaise ou Malaye* par A. Tugault, Paris 1863 is een zeer oppervlakkig boekje, dat beneden de meeste andere Maleische Grammatica's staat. Wij kunnen hier niet uitweiden over een tal van onnaauwkeurigheden en misslagen, die de schrijver had kunnen vermijden en waar-

door zijne grammatica eene schrede achterwaarts is in de beoefening der Maleische taal. Hetgeen het meest in het oog valt is de onregelmatigheid in de behandeling der stof. Om die te doen kennen, volgt hier eene opgave van den inhoud: Introduction p. 1—4. Grammaire 1er partie. Sons de la langue malaise. Du verbe. Des pronoms personnels. Manière d'exprimer la pluralité. Des Numérales. Manière d'exprimer le Masculin et le Feminin. Affixes 1er chapitre. Exercices sur les premières notions grammaticales. Système graphique Arabe Malais. Tableau des lettres classées suivant leur forme. Emploi de ces caractères. Des signes orthographiques. Lettres dans l'ordre alphabétique, p. 4—26. Leçons pratiques. Première leçon.; texte extrait de la Couronne des Sultans, transcrit, traduit et analysé. Exercice. 2e leçon, fable extraite de Kalilah dan Daminah. Exercice p. 27—44. Grammaire, 2me en 3me partie. Effets de la réduplication. Affixes, 2me chapitre. Noms de nombres. Numérales, 2me chap. Exercice. Variétés de formes usitées pour certaines lettres Arabes. Signes orthographiques. Pronoms personnels réfléchis, relatifs etc. Sur les adjectifs. Sur les adverbes. Mots suppléant à la ponctuation. Tableau des affixes. Dialectes p. 44—68. Textes Malais, transcrits et annotés, p. 68—102. Appendice p. 102—112. Dit bevat eenige woorden en spreekwijzen. Wij zouden onzen tijd verbeuzelen met nog langer bij dit boekje stil te staan. Ook bij het onbeduidend Nieuw Hollandsch Laag Mal. Woordenboekje van Dr. J. A. van Dissel en H. G. Lucardi, Leiden 1862 mogen wij ons niet ophouden.

In 1862 verscheen ook het supplement op het Jav. Woordenboek door T. Roorda en J. J. Meinsma. Wij verheugen ons over de verschijning van dezen arbeid, in zoover er behoefte bestond dat alles wat tot dusver in verschillende woordenlijsten verspreid was, eens tot één geheel werd vereenigd, en ook wegens de nieuwe bijdragen, die het werk bevat. Prof. Veth heeft in de Gids opgemerkt dat daarbij geen gebruik is gemaakt van de woordenlijst achter Wilkens uitgave der Sewakâ. Wij laten ons hier niet in met de vraag waarom dit niet is geschied, maar merken alleen op dat het supplement daardoor toch met slechts zeer weinig woorden vermeerderd zoude zijn. Bovendien mogen wij weldra een zeer uitvoerig woordenboek van Wilkens verwachten. Andere, meerendeels gegronde, aanmerkingen op dit supplement gemaakt, gaan wij met stilzwijgen voorbij, omdat wij niet te uitvoerig wenschen te worden. Wij vragen echter: waar is een lexicographische arbeid te vinden, althans op het

gebied van Aziatische talen, waarin men geen leemten van meerder of minder belang heeft ontdekt? Hoe onvolledig b. v. is niet het Arabisch Lexicon van Freytag en welke belagchelijke fouten treft men daarin niet aan! En toch welk een verdienstelijk werk!

Verder moeten wij nog gewag maken van de: Aanleiding tot de kennis der Jav. spraakkunst, benevens een lijst van spreekwijzen en eenige gesprekken, alsmede een tal van verbeteringen en bijvoegselen op het Nederd. Jav. zakwoordenboekje door P. Jansz, Samarang en Amsterdam 1862. Deze titel duidt den inhoud reeds aan. Wij achten het werkje niet ongeschikt voor hen, die een weinig Javaansch willen spreken en verstaan; zij kunnen daardoor op weg geholpen worden om zich zelven verder te oefenen, namelijk zij die liefst over de brug van de Hollandsche grammatica tot het Javaansch willen gaan. Wie het Jav. grondig wil leeren, wie in de gedachtenwereld van den Jav. wil doordringen en Jav. geschriften lezen, zal natuurlijk eene wetenschappelijke beoefening der taal verkiezen. Overigens, schoon Jansz veelal de termen der grammatica van het Hollandsch gebruikt en zijn werk op die leest is geschoeid, is het toch duidelijk zijn streven zooveel mogelijk daarbij gebruik te maken van T. Roorda's Jav. grammatica. Eenvoudigheid en duidelijkheid hebben onder deze tweeslachtigheid soms geleden, vooral b. v. in hetgeen hij over werkwoorden p. 27 en 28 en elders over herhaling en verdubbeling der woorden zegt. Bij het laatste zijn ook de beteekenissen van duur of aanhoudendheid en versterking niet verneld. Hetgeen p. 58 omtrent *tah* wordt medegedeeld komt bij Roorda niet voor en is dus misschien in het Soerakartasche minder gebruikelijk en meer in Djapará te huis. Onder de spreekwijzen zijn enkele phrasen, die een verholandscht Javaansch zijn, bv.: elk huis heeft zijn kruis, 't hinkende paard komt achteraan, onder de hand enz. Van den anderen kant moeten wij zeggen dat in de spreekwijzen een streven is om den lezer op het verschil tusschen Hollandsche en Jav. uitdrukkingen opmerkzaam te maken, dat, moge het ook niet overal even wel geslaagd zijn, in het algemeen leerzaam is te noemen. Wij meenden deze aanmerkingen te moeten maken, maar hiermede is het boekje volstrekt niet geheel verworpen. Wij achten het voor zijn doel tamenlijk geschikt en zeer bruikbaar voor hen, die iets van de taal willen leeren, maar geen tijd of middelen hebben tot grondiger beoefening. Het zakwoordenboekje is boven reeds genoemd en daar het in 1861 verscheen, is het geen onderwerp voor dit

Verslag. Wij merken ten slotte slechts op dat Jansz een goed werk heeft verrigt, omdat zijne boekjes het Jav. meer algemeen toegankelijk maken. Daardoor kan de weg gebaad worden dat ook eene grondiger beoefening van lieverlede meer algemeen wordt.

Veel minder gunstig moeten wij oordeelen over J. Rigg's Dictionary of the Sunda language, Batavia 1862. (Deel XXIX der Werken van het Batav. Genootschap). Het is geheel in Romeinsch alphabet en in de uitspraak is het Engelsch gevolgd. In de Preface worden o. a. eenige opmerkingen over de grammatica medegedeeld. Opgave van uitspraak en verklaring der beteekenis van de woorden, vooral van vele redewoorden, klanknabootsende woorden enz. laten veel te wenschen over. Het Javaansch, Sanskrit, Arabisch en andere talen worden hier en daar vergeleken. Maar inzonderheid in het oog vallend is de vergelijking van het Singaleesch, dat gedurig als met de haren er bij gesleept wordt en den schrijver dikwijls belagchelike etymologische conjecturen doet maken. Nu en dan ontmoet men eene aantekening van Friederich. Deze aantekeningen, waarin het door Rigg gezegde ook meermalen wordt verbeterd, zijn het voornamelijk die nog eenige waarde geven aan een zoo gebrekkig werk als dit woordenboek. Wij achten het onnoodig in meer bijzonderheden te treden, te minder daar de heer Koorders reeds vroeger in de Javabode een zeer afkeurend oordeel over dit werk heeft geveld, dat in de hoofdzaak met het bovengezegde overeenkomt.'

Voor de kennis van het Bataksch ontvingen wij in hetzelfde jaar eene Inhoudsopgave van de drie stukken van het Bataksch leesboek, aantekeningen op de daarin voorkomende moeilijke plaatsen, vertaalde stukken en een taalkundige bladwijzer door H. N. van der Tuuk, Amsterdam, F. Muller. De inhoud van dit boek is door den hier afgeschreven titel genoeg aangeduid. Het is zeer moeilijk een oordeel, dat eenige waarde heeft, daarover uit te spreken, zonder daarbij tevens de genoemde deelen van het Bataksch leesboek en het Bataksch woordenboek te beschouwen. Wij hopen dit welligt later te doen. Wij vergenoegen ons daarom thans met de opmerking, dat het een' schat van belangrijke bijzonderheden bevat, voornamelijk van linguïstischen, doch ook van literarischen en ethnologischen aard, maar ontsierd wordt door menigen scherpen uitval tegen verscheidene schrijvers over de talen van den Indischen Archipel. De te verwachten Bataksche spraakkunst van den heer van der Tuuk zal moeten bewijzen of deze Inhoudsopgave enz. werkelijk de moeilijke plaatsen

genoegzaam opheldert en hetgeen in het woordenboek ontbreekt, aanvult. Er staat zeker velerlei in, dat er volgens den titel en het oorspronkelijk doel des schrijvers niet in zou behooren, maar, de bovengenoemde uitvallen uitgezonderd, meenen wij hem zeer dankbaar te moeten zijn voor zooveel wetenswaardigs als hier is medegedeeld. Dat er ook wel een en ander in voorkomt, dat nog nader bewijs behoeft, alvorens het als eigendom der wetenschap is te beschouwen, zal de schrijver zelf wel toegeven.

Voor het Boegineesch gaf de heer Matthes belangrijke bijdragen door de uitgave van een Boegineesch heldendicht op den eersten Bonischen veldtocht van 1859, dat van eene vertaling en aantekeningen is voorzien en te Makassar het licht zag in 1862. Eene historische inleiding heeft Matthes daaraan toegevoegd, die een verhaal bevat van de genoemde expeditie, dat de vele dwalingen in historisch opzigt van den dichter aantoonst. Overigens is de aesthetische waarde van het gedicht zeer gering, maar voor de kennis der taal en literatuur is het zeker van gewigt te achten. Ook voor hen, die eens willen weten hoe de Bonier de roemrijke daden onzer land- en zeemagt bezingt, is de lectuur misschien niet van eenig belang ontbloot.

In 1863 gaf M. eveneens te Makassar de eerste aflevering uit van eene Boeginesche chrestomathie. Zij bevat eene legende over het ontstaan van het rijk van Wadjo. Men vindt die legende reeds in het kort in zijn: Beknopt verslag mijner reize in de binnenlanden van Celebes in 1857 en 1861, welk stuk o. a. in de berigten van het Nederl. Bijbelgenootschap van 1862 is opgenomen. Voorts bevat deze aflevering de geschiedenis van Sultan Indilâji. Dit verhaal is eene zeer vrije Boeginesche redactie van de Maleische hikájat Poespa Wirádja. Zoo als uit ons overzicht blijkt, is dit Mal. werk door J. C. Fraissinet in zijn geheel uitgegeven.

In hetzelfde jaar heeft M. ook eene Makassaarsche en Boeginesche vertaling van het Evangelie van Mattheus in het licht gegeven. Deze arbeid kwam mij nog niet onder de oogen.

Of er in de jaren 1862 en 1863 nog meer werken van linguïstischen aard in Nederl. Indië zijn verschenen, is mij niet bekend. De stukken, die in verschillende tijdschriften voorkwamen, zijn in het Algemeen Overzicht vermeld.

In 1864 verschenen:

Een derde druk van De Hollander's Handleiding bij de beoefening der Maleische taal- en letterkunde. Ook dit geschrift

strekt ten bewijze dat onze kennis van het Maleisch nog op betrekkelijk lagen trap staat. Hetgeen de schrijver over de uitspraak zegt is ten deele in tegenspraak met Pijnappel en Von Dewall. Wat de vormen der werkwoorden betreft, hier is alles evenzeer op de leest van het Javaansch geschoeid als in den 2ⁿ druk. Een en ander, dat minder juist of onzeker is en nader onderzoek vordert, wordt als erkende waarheid gesteld. Evenwel is, in hetgeen wij over de werkwoorden lezen, een groote vooruitgang zichtbaar in vergelijking met de eerste uitgave, waarin de schrijver meer aan den leiband liep van het Hollandsch. In de behandeling der Partikelen moeten wij vooreerst de verdeling in Bijwoorden, Voorzetsels en Voegwoorden afkeuren. Hiertoe zijn verscheidene modale woorden gebragt, die men niet wel tot eene dezer drie woordsoorten kan rekenen, zoo als *poen*, *djoega*, *maka*, *bahoewa* enz. Indien de schrijver de Partikelen alle of althans de voornaamste in één Hoofdstuk had behandeld, zou men een duidelijker overzicht hebben gekregen dan nu het geval is. Het verwondert ons dat *sahadan* en *hatta* geheel ontbreken. De conjecturen van Von Dewall omtrent deze woorden hadden eerder vermelding verdiend dan die van Schleiermacher omtrent andere, die enkele malen worden geciteerd. Ook is het af te keuren dat meer gelet is op de vertaling der Partikelen in het Hollandsch dan op hunne eigenaardige beteekenis. Deze aanmerking geldt vooral het Hoofdstuk over de Voegwoorden, inzonderheid hetgeen daarin gezegd is over *poen* en *djoega*. Voorts is geen gebruik gemaakt van de bijdragen, die van der Tuuk geleverd heeft tot de kennis van het Maleisch. Toch verdient deze spraakkunst om hare duidelijkheid en wetenschappelijkheid grooten lof. Het meest betreuren wij het, dat geen vooruitgang zichtbaar is in deze derde uitgave, gelijk wij van den zoo verdienstelijken schrijver wel hadden mogen verwachten. De Chrestomathie is ook geheel dezelfde als die van den tweeden druk, schoon hier en daar de tekst is verbeterd. Het is jammer dat Dr. De Hollander geen gebruik heeft gemaakt van Maleische MSS. te Londen, waardoor ook zijne Chrestomathie in belangrijkheid en bruikbaarheid veel had kunnen winnen.

Tobasche spraakkunst, in dienst en op kosten van het Nederlandsch Bijbelgenootschap vervaardigd door H. N. van der Tuuk. Amst. 1864. Eerste stuk. Klankstelsel. Deze titel is onvolledig, want ook het Klankstelsel der beide andere hoofdlecten, het Mandailingsch en Dairisch, wordt hier behandeld.

Het tweede gedeelte loopt over den Woordvorm, het derde over de Klaukverwisselingen en het vierde over de Spelling. In de Voorrede erkent de schrijver zelf dat zijn arbeid, zoo als die daar ligt, niet geschikt is voor eerstbeginnenden. Toch is zij ook voor hen bruikbaar, indien zij zich bij de bestudering der 25 eerste paginas bepalen en zich daarbij verder aan de aanwijzingen in de voorrede houden. Daar geeft van der Tuuk te kennen dat men van zijne spraakkunst niet te veel moet verwachten, omdat hij niet in de gelegenheid was verschillende andere talen van Sumatra, in het bijzonder het Loeboesch of Oeloesch, ter plaatse te bestuderen. Wij merken intusschen met genoegen op dat dit eerste stuk zich onderscheidt door grondigheid en helderheid van voorstelling. Het is een waar sieraad van de linguïstiek op dit gebied. Ook voor den beoefenaar van andere Nederlandsch-Indische talen, die zich juist niet met het Bataksch bezig houdt, is uit dit geschrift te leeren. Het is zeker een der beste, die wij tot nog toe van Van der Tuuk ontvingen. Eenige drukfouten en misslagen zijn gecorrigeerd in de Errata achter de nu onlangs verschenen brochure van den schrijver. — en de heeren Koorders en Cohen Stuart.

Wat het Boegineesch betreft, de heer Matthes zet zijne uitgave der Boeginesche Chrestomathie voort. In dit jaar verscheen het 2^e stuk. Van den inhoud gaf hij zelf een kort bericht in het Tijdschr. van Neerl.-Indië, 1865. Men vindt hier een werk getiteld: Budi istikarat Indra bostáni'l-aripîna, welks schrijver zich noemt Noerelimán, ibn Sjamseddini. Het is van ethischen aard. Gelijk reeds uit den titel blijkt, is het aan Perzische of Arabische bronnen ontleend. Ook in het Maleisch bestaat eene redactie van dit werk, waarvan o. a. een exemplaar is in de bibliotheek der Royal Asiatic Society.

In verschillende tijdschriften verscheen een en ander, dat op het gebied der linguïstiek van N. I. behoort, namelijk:

On the existing Dictionaries of the Malay language by Dr. H. N. van der Tuuk, in: the Journal of the R. A. Society. Eene kleine woordenlijst is aan dit stukje toegevoegd.

In de Bijdragen van dit Instituut komen voor:

Opmerkingen over de alphabetten en proeven van oud Jav. schrift, voorkomende in de Bijdragen, dl. VI, p. 280 vgg., door A. B. Cohen Stuart.

Bronnen voor de taal- land- en volkenkunde van N. I. Dit stuk is een catalogus van de MSS., door Mevr. Nahuys aan de

voormalige Kon. Akademie te Delft geschonken, opgemaakt door Dr. Wap. Hierin komen ook eenige stukken voor, die op het gebied der linguïstiek te huis behooren.

De lotgevallen van Raden Pandji, volgens de Jav. Wajang-verhalen, naar een Jav. MS., door T. Roorda.

De Indische talen en oudheden, volgens de Regeringsverslagen omtrent den Staat en het beheer van Nederlandsch Indië, over de jaren 1849—60.

De spiegel voor leergierige wetgeleerden. Dit stuk is eene vertaling door S. Keyzer van de Voorrede van het dus getitelde Mal. werk, waarvan Dr. Meursinge uittreksels heeft gegeven in zijn Handboek voor het Mohammedaansch regt. De Mal. tekst der voorrede is hieraan toegevoegd.

Bijdrage tot de Jav. taalstudie, door T. Roorda. Dit is eene repleik op de brochure van H. N. van der Tuuk: Taco Roorda's beoefening van het Jav. bekeken.

In de Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendeling-genootschap:

Woordenlijst van eenige dialecten der landtaal op de Ambon-sche eilanden door A. van Ekris, zendeling te Kamarian op Ceram.

Op het gebied der linguïstiek van Ned. Indië verschenen ook een paar brochures, namelijk:

H. N. van der Tuuk Opmerkingen naar aanleiding van eene taalkundige bijdrage van den hoogleeraar T. Roorda, Amsterdam Loman en Verster. Zoo als reeds de titel aanduidt, is dit stuk eene repleik op bovenvermelde Bijdrage van T. Roorda.

Open brief van een nieuw-gast aan een oud-gast over het Mal. Woordenboek van Dr. J. Pijnappel Gz., Amst. C. van Helden. Dit is eene scherpe kritiek van genoemd Woordenboek; de ongenoemde schrijver tracht daarin vooral aan te toonen dat het voor eerstbeginnenden ongeschikt is.

Het 31 deel der Verhandelingen van het Batav. genootschap van kunsten en wetenschappen bevat een vrij uitvoerig en zeer belangrijk opstel van H. von de Wall, over de vormveranderingen der Maleische taal. Men mag zich verblijden over de verschijning van dit stuk, waarin de schrijver zoovele bewijzen geeft van geleerdheid en grondige kennis van zijn onderwerp. Na eene korte inleiding bespreekt hij eerst de Flexien van Verba en Substantiva en daarop de vormen, die de verschillende Derivata, zooals Verba, Substantiva, Adjectiva enz. enz. aannemen. Om-

trent deze wijze van behandeling merken wij op dat daardoor dezelfde vorm somtijds meer dan eens voorkomt, naar gelang hij als Flexie of Derivatium beschouwd is, of ook naarmate hij als Verbum, Substantivum, Adjectivum of Adverbium fungeert. Deze herhaling ware vermeden, indien de schrijver niet de begrippen van Flexie en Derivatium, maar de vormen zelven, namelijk de verschillende Affixa en de Reduplicatie tot uitgangspunt had genomen bij de bewerking der stof. Hierdoor ware bovendien een klaarder inzicht in den geest der taal verkregen en er zou meer eenheid in de behandeling gekomen zijn. Tegen de terminologie hebben wij voornamelijk dit bezwaar, dat de schrijver te veel termen wil invoeren en dat sommige, om maar iets te noemen b. v. Participiaal-infinitief, te zeer den stempel dragen der Latijnsche grammatica. Wij vergenoegen ons met deze algemeene opmerkingen, daar het hier de plaats niet is in verdere bijzonderheden te treden.

Het 14^e deel van het Tijdschrift voor taal- land- en volkenkunde van Nederl. Indië, door genoemd genootschap uitgegeven, bevat ook nog enkele bijdragen van linguïstischen aard. Zij zijn:

A. B. Cohen Stuart. Een Maleisch handschrift met klankteekens. Dit is een kort verslag omtrent eene interlineaire Maleische vertaling van een' Arabischen Koran.

Eene woordenlijst der taal van Noord Engano (Engano ten zuidwesten van Sumatra is hier bedoeld). Er is maar zeer weinig overeenstemming tusschen dezelfde woorden in deze woordenlijst van ruim 250 woorden en die van de heeren Von Rosenberg en Severijn in Deel III van hetzelfde tijdschrift.

De stukken van J. G. F. Riedel, getiteld: De eedsaflegging bij de Tooe-oen-boeloe in de Minahasa en: een Tooe-oen-boeloesch ordalium, bevatten eenige formules in een in de Minahassa gesproken Alfoersch hoofddialect namelijk dat der Tooe-oen-boeloe of Tooemboeloe, met vrije vertaling.

H. C. van Eijbergen, korte woordenlijst van de taal der Aroe en Keij eilanden.

Rotterdam, Jan. 1866.

G. K. NIEMANN.

BIJVOEGSELEN EN VERBETERINGEN.

Toen schrijver dezès de hand legde aan dit Verslag, waarvan de uitgave lang is vertraagd, had hij nog geen inzage kunnen

nemen van de Soendasche stukken, die in 1862—64 in Indië zijn uitgegeven. Tot aanvulling van het bovenstaande meent hij die hier nog te moeten vermelden, voor zoover zij tot zijne kennis kwamen:

De gedichten: Woelang Poetra, door Raden Adi Widjaja.

Radja Darma, door Raden Danoe Koesoema.

" Soedibja " " Hadji Moehamad Moesa.

Soendasche gedichten en fabelen, door denzelfden.

Woelang Krama, een zededicht " "

Djaka Miskin, een gedicht, vervaardigd onder leiding van den regent van Soekapoera, Raden Toemenggoeng Wira Tanoe Baija. Allen verschenen in 1862.

In 1863 kwamen uit: Tjarjos si miskin, door Raden Rangga Danoe Koesoema.

Soendasche gedichten, Dongeng dongeng toeladan, door Raden Prawira Koesoemah.

Bidajatoessalik, een zededicht, door Raden Demang Brata Widjaja.

Geschiedenis van Abdoerahman en Abdoerâhim, uit het Arabisch vertaald door den boven reeds genoemden Raden Hadji Moehamad Moesa, hoofdpriester van Limbangan (Preanger Reg.)

Eene geschiedenis van Setja Nala, bevattende lessen voor den boeren- en handelsstand, door denzelfden.

In 1864 verscheen: Ali Moehhtar, alsmede: eene Handleiding tot de kultuur van padi op sawahs, beiden door denzelfden.

Behalve nog een paar stukjes van minder belang, zijn mij geen meer Soendasche geschriften, in 1862—64 verschenen, in handen gekomen.

Bij de vermelding der Mohammedaansche legenden in het Maleisch is verzuimd op te merken dat er ook zulke legenden staan in de Kroon der Koningen en in andere geschriften van gemengden inhoud.

Het Javaansch Zakwoordenboekje van Jansz. en Klinkert is bij vergissing tweemaal vermeld.

Op pag. 122 is omtrent het aldaar genoemde Rentjongschrift op te merken dat de Heer Gramberg het in zijn onlangs verschenen werkje: De inlijving van Pasoemah, Rantjongschrift noemt.